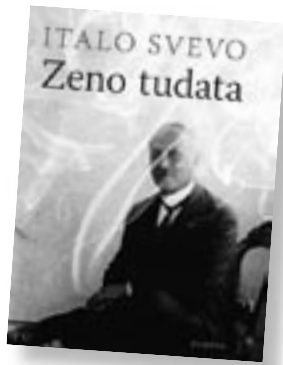


Wenner Éva

Svevo vs. Zeno

(Italo Svevo: *Zeno tudata*. Európa, 2008)*



Italo Svevo harmadik és talán legismertebb regénye, a *Zeno tudata* 1923-ban jelent meg. Az író önéletrajzában megemlíti a regény keletkezéséről szólván, hogy a „nagy háború” befejezése után, 1919-ben kezdett hozzá az íráshoz. Huszonöt év telt el a második (*Senilità*, 1898) és a harmadik regény megjelenése között. Joggal vetődhet fel bennünk a kérdés, mi történt ez idő alatt Ettore Schmitz életében, és mi változtatta meg, mi bírta

rá az írot, Italo Svevót a hosszú csönd megtörésére. Ezen időszak alatt fő mottója egyébként az volt, hogy írni ugyan kell, de publikálni nem föltétlenül. Ezeket a keserves szavakat természetesen a kiábrándulás sugallta, hiszen első két regényét, az 1892-ben megjelent *Una vitát* (*Egy élet*) és a már említett, magyarul *A vénülés éve* (*Senilità*) címen megjelent művét a kritika vagy agyonhallgatta, vagy elmarasztalta, dicséretet és bátorítást szinte alig kapott.¹

1919 volt az az év, amikor az író leánya, Letizia férjhez ment, és a családi hagyományokat követve a vő, Tony Fonda a Veneziani céghez került, és így sok terhet levett a két évtizeden át keményen dolgozó Ettore Schmitz válláról, több időt hagyva neki az irodalommal való foglalkozásra.

A Veneziani cég egyik vezetőjeként meglehetősen sokat kellett utaznia szerte Európában, s ha íróként még nem is sikerült ez idő tájt ismertté tennie az Italo Svevo nevet, a sikeres üzletembert, Ettore Schmitzet nagyon sokan sokféle ismerték és elismerték. Ezzel az újfajta tevékenységével szűkebb hazájában, Triesztben is igencsak átalakult a korábban róla kialakult vélemény és kép, mely szerint a kissé bohém, furcsa regényeket író bankhivatalnok immár családós, megkomolyodott emberként mintegy idomult Trieszt szellemiségéhez. S az új szerepét Ettore Scmitz is komolyan vette, ezután évekig csak a gazdaságtant, a tőzsdét tanulmányozta, s idejének nagy részét az üzletnek, a gyárak vezetésének szentelte. Úgy tűnt, néhány felszines irodalmi

kísérletben (néhány soha elő nem adott színdarab, négy-öt rövid novella) végleg elhal Italo Svevo.

Ezekben az években azonban más művészeti területek kerültek közel hozzá. Írni valóban keveset írt, viszont rendszeresen hegedült. (Erről elég részletesen olvashatunk a Zenóról szóló regényében.) Egy igen jó színvonalon játszó műkedvelő kvartett másodhegedűseként nemcsak a Villa Veneziani elhíresült vasárnap délutáni kamarahangversenyein lehetett őket hallani, hanem egyéb baráti szalonokban is, valamint később gyakori angliai tartózkodásának is hű társa maradt hangszere.

Ifjúkori barátsága a festő Umberto Verudával annak korai haláláig megmaradt, akinek képei, Schmitz lévén az általános örökös, a villába kerültek. Szinte idevonzották a többi igen jónévű korabeli trieszti festőt a vasárnapi fogadásokra, hiszen a házigazda személyében kitűnő beszélgetőtársat, művelt, a művészetet értő és támogató mecénást is találtak. Így kerültek vagy személyesen, vagy műveik révén kapcsolatba a Villa Veneziani lakóival Ugo Flumiani, Arturo Fittke, Giovanni Grimani, Carlo Sbisá, Tullio Silvestri vagy egy másik Artúr, Rietti, aki Signora Livia Schmitz arcképét is megfestette.

A cég új angliai üzemének megnyitása miatt elkerülhetlenné vált, hogy az olasz, német és a francia nyelv magas szintű ismerete után immár felnőt fejjel hozzákezdjen az angol tanuláshoz. Triesztben pedig ekkortájt élt egy kitűnő angoltanár, akit James Joyce-nak hívtak.

1904-ben érkezett ide későbbi feleségével, Nora Barnacle-lal és több mint tíz évet töltött itt. Poggyászában néhány, majdnem teljesen kész kéziratot hozott, amelyek később *Chamber Music*, illetve *Dubliners* címmel meg is jelentek. Természetesen nem mint írot, vagy helyesebb talán azt mondani, hogy mint leendő írot ismerték, hanem – amint Ettore Schmitz igen találóan elnevezte, „az igenevek kereskedője” (mercante di gerundi) – angol nyelvtanárként. Előbb a Berlitz School tanára volt, majd a Revoltella Intézetbe került, ahol korábban Schmitz is tanított évekig francia és német kereskedelmi levelezést.

A Triesztbe érkező Joyce furcsa keveréknyelvet beszélt, amint erről többen tanúskodnak, például egyik első olasz barátja, Alessandro Francini. Ez az akkori beszélt olasz köznyelv egyes elemeiből, Dante *Isteni Színjáték*ában használt szavak tömegéből és az operaszövegekben előforduló kifejezésekből állt, és alkotott egyfajta „maccheroni” nyelvet. A *Finnegans Wake* nyelvezetének kialakulásában biztosan szerepet játszott ez a fajta keveréknyelv. Az évek során Joyce-ék „családi” nyelve a trieszti dialektus lett, amit a családfő a trieszti kiskocsmák állandó látogatójaként hamar elsajátított.

Joyce legfőbb kereseti forrását azonban a magán nyelvórák jelentették, ami egyúttal a tehetős trieszti polgári réteggel való személyes megismerkedés és találkozás lehetőségét is meghozta számára. Természetesen nemsokára ő is gyakori vendége lett a Villa Veneziani vasárnap délutáni fogadásainak.

Joyce nemcsak Ettore Schmitzet, hanem a feleségét, Liviát is tanította a heti háromszori találkozás alkalmával. Mindkettőjük

visszaemlékezésében nagyon kellemes és igen hasznos együttlétként szerepelnek az angolórák, amikor is nem a nyelvtan gyakorlása jelentette a fő eseményt, hanem elsősorban a korabeli angol irodalomról, de általánosságban is irodalmi kérdésekről volt szó. Különösen azután, hogy Joyce egy alkalommal elvitte a literatúra iránt élenként érdeklődő „tanítványának” frissen megjelent (1907 tavaszán) kötetét, a *Chamber Musicot*. Livia visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a *Dubliners* egyes darabjai valószínűleg szintén az órákon hangzottak el először. S a „dottore” igencsak meglepődhetett, amikor egy alkalommal Schmitz nyújtott át két megsárgult fedelű kötetet, melyekről Joyce véleményét szerette volna hallani. S nem is kellett sokáig várnia, hisz már a következő találkozásakor hallhatta az ítéletet, Joyce egész oldalakat fejből idézett a *Senilitá*ból, s az egyetlen modern olasz regénynek nevezte. Ezután Triesztben is megpróbálta véleményének gyakori és sok helyen való hangoztatásával felhívni a figyelmet a körükben született „ismeretlen remekműre”, de saját bevállása szerint felsült vele.

Két komoly kifogást emlegettek a kortárs triesztiiek Italo Svevo műveivel kapcsolatban, az egyik színtelen olasz nyelvezete, a másik pedig, hogy a korabeli legfontosabbnak számító politikai kérdéssről, az irredentizmusról még csak szó sem esik bennük.

Ugyanakkor az újfajta megközelítést – vagyis ahogyan a belső reflexió veszi át egyre inkább a narrátor szerepét, az elbeszélés és a leírás helyét, ami annyira megfogta Joyce-ot, különösen a második műben – egyáltalán nem értékelték. Az ezután megírandó művekben azonban mindketten ezt az utat folytatták, Joyce az *Ulysses*ben és a *Finnegans Wake*-ben, Svevo pedig a *Zeno tudat*ában. Az ünnepezt üzletember Schmitznek pedig még várnia kellett Italo Svevo irodalmi sikerére, ám abban is jelentős szerepet játszott az akkor már Párizsban élő Joyce.

A másik nagy élmény Svevo számára a hallgatás évtizedeiben a Freud tanaival és műveivel való találkozás volt. A kérdés filológiájához több alkalommal különböző műveiben visszatér az író, hol 1908-ra, hol 1910-re, hol 1912-re téve a bécsi pszichológus tanaival való megismerkedésének dátumát.

Italo Svevo egyik művében, a *Soggiorno londinese*ben a következőket írta erről: „Freud egyes műveit 1908-ban olvastam, ha nem tévedek.”² Önéletrásában, a *Profilo autobiografico*ban pedig megemlíti azt a két okot, amiért ezek a művek, és általában a pszichoanalízis felkeltette az érdeklődését. Elsőként egyik közeli hozzátartozójának esetét említette, akinek szüksége volt ilyen kezelésre, ám hogy Svevo meg tudja ítélni, valóban segíthet-e rokonán a kezelés, elhatározta, hogy alaposan megismeri a pszichoanalízist. A másik kérdés, ami ez idő tájt izgatta az írot, a tökéletes morális egészség mibenléte. Erre is választ remélt találni Freud munkáiban. A morális egészséget egyik fő problémájaként viszont fogjuk látni Zeno elmékedéseiben is.

Az említett közeli rokon, aki páciensként évekig megtapasztalhatta Sigmund Freud pszichoanalitikus kezelését, az író sógora, Bruno Veneziani volt.

A négy leány, Nella, Dora, Fausta és Livia után, meglehetősen nagy korkülönbséggel végre fia született. Már korán kibon-

takozott Bruno komoly zenei tehetsége, majd a kémiai tanulmányok terén ért el szép sikereket. Ismerve a Veneziani család általunk is említett vonzalmát a zene és a házi muzsikálás iránt, valamint a Veneziani cég ipari és kereskedelmi kompetenciaterületét, amelybe tökéletesen illeszkedni látszott a legkisebb fiú, nehéz megérteni, hogyan siklott annyira félre Bruno nagy ígéretként induló karrierje és élete, hogy végül már csak a család fekete báránnyaként emlegették. Meglehetősen rendezetlen életet élt, homoszexuális volt és erősen drogfüggő. Freudnak őt kellett volna meggyógyítania, de hosszas kezelés után igen rossz állapotban, még betegebbsen, mint ahogy érkezett, hagyta el Bruno Veneziani Bécset. Svevo személyes tapasztalata alapján tehát érthetőek a később Valerio Jahier-nak megfogalmazott kételyei, mely szerint Freud tanai inkább hatnak termékenyítően az irodalomra, mint gyógyítóan a betegekre.

Meglehetősen korainak tűnhet a fent megjelölt 1908-as év mint a freudi művekkel való találkozás időpontja, hiszen mint tudjuk, ekkor még Bécsben is meglehetősen vitatták e művek értékét, illetve Freud terápiájának eredményességét. Ennek ellenére nem tévedés Svevo részéről az időpont megjelölése, hiszen igen sok dokumentum bizonyítja, hogy ezen a területen Trieszt megelőzte még a fővárost is, és az újfajta pszichológiai megközelítés iránti érdeklődés óriási volt. Umberto Saba, Bobi Bazlen és mások visszaemlékezése és életrajza is szól arról, hogy a bécsi egyetemen tanuló trieszti diákok beszéltek először Freudról, hazavitték Freud vagy munkatársainak megjelent műveit. Ezeknek kézírásos fordításai is közkezen forogtak a város polgárai között.

A freudi gondolatok egy hosszú évekig Triesztben praktizáló pszichológus, Edoardo Weiss révén jutnak és terjednek el Olaszországban. Weiss a bécsi orvosi fakultáson találkozott Sigmund Freuddal, hallgatta előadásait, majd páciensként megismerkedett az elv gyakorlati alkalmazásával is. Weiss a költő Saba és mások pszichoanalitikusaként vált ismertté, többek között Bruno Venezianival is kapcsolatba került, Svevóval pedig távoli rokonságban volt. Tudjuk, hogy a háborús esztendő alatt Italo Svevo az egyik orvos unokaöccsével, Aurelio Finzivel, aki ekkor a Veneziani villában lakott, lefordította Freud egyik 1901-ben megjelent könyvét, *Il sogno* címmel.³

A későbbiekben a freudi tanoknak a reá, valamint az irodalomra gyakorolt hatását is igyekezett ugyan Svevo bagatellizálni, de hogy ezek mély nyomot hagytak, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a harmadik regénye, *La coscienza di Zeno*. Kétségtelen tény azonban, hogy a pszichoanalízis szellemi hatása a Zeno-regényben mintegy poétikai tényező jelenik meg. Az álom és a valóság korai, „barokk” dilemmája helyébe a valóságnak a lélek mélyrétegeiből történő vizsgálata, magyarázata lépett, s az utóbbi fontosságban megelőzte az előbbi, vagyis a realitás és az álom konfliktusát. Alfonso és Emilio éli, Zeno analizálja, magyarázza önmagát és álmait.

² Svevo: *Racconti; Saggi; Pagine sparse*, 685. (*Soggiorno londinese*)

³ *Über der Traum* volt az eredeti címe, és az egy évvel korábban megjelent vaskos műnek, a *Traumdeutung*nak volt a rövidített változata.

* Italo Svevo műveit illetően az alábbi kritikai kiadást használtam:

Italo Svevo, *Opera omnia*, A cura di Bruno Maier. Milano, dall'Oglio editore.

1. kötet: *Epistolario*, 1966, 901 oldal

2. kötet: *Romanzi; Una vita; Senilità; La coscienza di Zeno*, 1969, 1228 oldal

3. kötet: *Racconti; Saggi; Pagine sparse*, 1968, 862 oldal

4. kötet: *Commedie*, 1969, 677 oldal

¹ *Una vita* című regényéről mindösszesen öt recenzió jelent meg, a *Senilità* már valamivel komolyabb figyelmet kapott, amennyiben legalább a helyi írók is tudomást vettek róla, Ida Finzi (Haydée) cikke a bizonyság, és egy német író, Heyse figyelmét is felkeltette, aki Svevónak szóló levelében elismeréssel méltatta, különösen a pszichológiai elemzéseket a műben.

A pszichoanalízis szükségszerűen találkozott az idő felfedő értelmével: a psziché aktuális problémája jelenség, következmény, amelynek lényege és oka, tehát igazi valósága a múltban van. „[...] a múlt mindig új: ahogy az élet halad, úgy változik a múlt is, felszínre jönnek olyan részletek, amelyek a feledésben elmerültek tűnnek, miközben mások meg eltűnnek, mivel nem fontosak. A jelen irányítja a múltat, mint egy karmester a zenészeit. Neki ezek vagy azok a hangok kellene és nem mások. Most ezért tűnik olyan rövidnek a múlt. Újra megszólal és elnémul. A jelenben már csak a rész tükröződik, amely a jelen megvilágítására vagy elhomályosítására lett felidézve. Azután nagyobb intenzitással emlékezünk az édes és visszasírt emlékekre, mint az új eseményekre.”

A regény kétszeres „belépővel” kezdődik, hiszen egy *Előszót (Prefazione)* is találunk, melyet egy bizonyos S. doktor írt, aki elmondja, hogy a páciense pszichoanalitikus kezelését könnyítendő íratja meg vele önéletrajzát, majd viszonyuk megromlása és a beteg részéről a kúra önkényes felfüggesztése miatti bosszúból teszi ezt közzé.

Majd következik egy *Bevezetés (Preambolo)*, amit már az élete történetét az orvossal, valamint velünk megosztó Zeno Cosini írt, akinek a nevét ugyan ebben a részben még nem tudjuk meg, de életkorára részben ő maga, részben mások is utalnak. Az orvos öregnek mondotta, s önmagáról szóló vallomását is így kezdi „Hogy lássam gyermekkoromat? Több mint öt évtized választ el tőle.”⁴

Mivel a művel kapcsolatos vizsgálódásaink egyik központi témája az egyes részeknek az idővel való viszonya lesz, kiemelendő, hogy ez már mindjárt a kezdő mondatban megjelenik. A rövid fejezet végén pedig ugyancsak egy idővel kapcsolatos eszmefuttatást találunk, amikor is az író emlékeiben felmerülő csecsemőképhez azonnal a múltbeli ősök egész sorát társítva évszázadokat lát újjáéledni a gyermekben. Ezzel pedig az emlékezés múlt idejét mélyítette el igen jelentős mértékben. „Ha a most átélt percek makulátlanok is, nem lehetnek azok mindama századok, amelyek létedet előkészítették.”

Meglehetősen furcsának hat és csakis egy pszichoanalízisre utaló bevezető résznek tudható be, hogy feltűnik ugyan, mégis túllépünk a következő képen: „Bizarr képeket látok, melyeknek semmi közük sem lehet a múltamhoz; egy mozdony pöfögve kapaszkodik fölfele valamiféle lejtőn, végtelen sok kocsit húz maga után; ki tudja, honnan jön, hová megy, s hogyan, miért került most ide!” Nem tartozik a szokványos regénykezdetek közé a lejtőn felfelé haladó mozdony képe, amint erőlködve maga után húzza, vonszolja a kocsikat.

A vonat képe mint kezdőkép természetesen más híres művek elején is feltűnt már (például Tolsztoj *Anna Kareninájában* vagy az olasz irodalomban Verga *Malavogliák* című művében), de ott mindig konkrét tárgyként és nem a képzelet részeként. Itt kifejezetten evokáló szerepe lesz, csak előrehaladva a történet menetében, apja halálakor válik világhosszá a kezdő képsor valódi jelentése.

Az első meghatározott témát bemutató fejezet a dohányzásról szól. Egyúttal időben is behatárolja az emlékezés kezdetét, a következőképpen: „Az a cigarettafajta, amiből annak idején az elsőket szívtam, nem kapható már. A hetvenes években volt forgalomban, Ausztriában, kétfejű sassal jelzett kartondobozkákban.” Ebben a részben is a múlttal, saját múltjával találkozik Zeno, a konkrét időmegjelölés pedig az U. C.-k, azaz az utolsó cigaretták elszívásának időpontjával lép be ebbe a múltba. A dohányzás mint talán legfontosabb téma nem véletlenül került a mű legelejére, hiszen nemcsak Zeno egész életét kíséri meghatározó módon végig, hanem újabb két nagyon fontos mozzanat is ehhez kapcsolódik. Az egyik a reá annyira jellemző passzív, szemlélődő életmód, amelyet a cigarettázásnak tulajdonít: „Most, ahogy analizálok magamat, fölmerül bennem egy kétség, talán azért szerettem mindig a cigarettát, hogy ráfoghassam, miatta vagyok tehetetlen. Ki tudja, ha abbahagyom a dohányzást, tán eszményi, erős férfi leszek, olyan, amilyen szerettem volna lenni.”

A másik az egészség kérdése, ami ellentétével, a betegséggel együtt mindvégig foglalkoztatja Zenót. „A betegség meggyőződés, s én ezzel a meggyőződéssel születtem.” A betegség gondolatához kapcsolódik az orvos alakja, akihez villanyozás szándékával megy el Zeno. Az orvos „asztmás szuszogása mintegy kísézőzenét adott a villanyozó gép kattogásához.” Mintegy először érkezünk vissza a kezdő, vonatot erőlködve húzó mozdony hangjának felidézéséhez. Itt csak emlékeztető szerepe van a motívumnak, nehogy az olvasó elfeledkezzen róla, még nem a valódi magyarázatot kapja meg.

Az idő síkjai

Gondolatmenete végén Zeno ismét visszatér az időhöz, mintegy értelmezve, ő hogyan is fogja fel azt. „Aztán az idő számomra nem is olyan felfoghatatlan, megállíthatatlan. Hozzám – csakis hozzám! – vissza-visszatér.”

Az időnek, de elmondhatjuk, hogy egész élete eseményeinek is ez az ismétlődése, körkörös visszatérése lesz a legfontosabb jellemzője. „Nem ismerjük a jövőnket. Életemben mindig ismétlődnek a dolgok” – mondja Zeno.

Ez alkalmat nyújt Zenónak arra is, hogy élete bizonyos, mondanivalója szempontjából fontos eseményére többször, mindig más-más megvilágításba helyezve azt, visszatérjen, és több oldalról mutassa be. Ezáltal nem lineárisan haladunk előre az időben és a történetek menetében, hanem Zenóval együtt minduntalan visszatérünk, újra és újra más aspektusból látva ugyanazt a dolgot. Ez az eljárás tökéletesen alkalmasnak tűnik arra, hogy a széttöredezett, relatívvá vált valóság elemeinek, mint széttört tükör darabjainak az összeillesztésével az író megkísérelje, hogy újra egyben láttassa a világot. Ebben az esetben ráadásul a művön belül teljesen eltűnik, feloldódik az objektív valóság, hiszen csupán a tudaton, Zeno tudatán keresztül szűrve jut el az olvasóhoz.

Az első három fejezetben az író váltogatja az elbeszélés idejét. A múlt felidézése közben minduntalan az írás jelen idejére vált át. „Ma már teljes bizonyossággal tudom, hogy fogalma sem lehetett ezekről a dolgokról. Ötvenhét éves vagyok, és semmi kétségem...”

Múlt és jelen keveredik, váltja egymást ezekben az epizódokban, s így egy sajátos *tempo mistót*, kevert időt hoz létre.

A következő négy fejezetben – *Apám halála; Házasságom története; Feleség, szerető* valamint *Egy kereskedelmi társaság története* – látszólag visszaáll a múltbeli események lineáris ideje.

A negyedik fejezetben apja halála kapcsán elemzi a hozzá való viszonyát, amelyet lanyha szeretet, majdnem közömbösség jellemezett: „Míg meg nem halt, nem éltem apámért. Nem tettem semmi erőfeszítést annak érdekében, hogy közeledjem hozzá, sőt kerültem is, ha csak tehettem, anélkül, hogy megsértsem. Az egyetemen mindenki a becenevén ismerte, amit én adtam neki: öreg Silva küldj pénzt! Meg kellett betegednie, hogy kötődjem hozzá.” Amit ebben a bemutatásban megtudunk róla, igazán nem sok. Jó kereskedő hírben állt, ám a fia tudta, hogy már évek óta az öreg Olivi intézi az üzleti ügyeket, apját pedig gyengének és cselekvésre alkalmatlannak (inetto) mutatja be. Napjait a cigarettázás töltötte ki. A nőket szerette, bár alapvetően hűséges férjként élt, aki megbecsülte és tisztelte feleségét, és hagyta, hogy az irányító szerep otthon az asszonyé legyen. Igazi békebeli pater familias volt, akit határtalan nyugalom jellemezett. „Nyugalom volt a lelkében is, a házában is.” Erkölcös volt, ilyenek voltak olvasmányai is. Mindezt a későbbiekben az öregedő Zenóról is el lehet mondani, annyira hasonlónak lett az apjához. Apja betegsége, ami kezdetben nem tűnt komolynak, hamarosan súlyos fordulatot vett. Zeno rövid idő elteltével már a halálos ágyánál állt. Ekkor, édesapja halálának elmesélésekor tér vissza az író a kezdethez, a Zeno tudatából előtűnő képhez, amely kocsikat maga után vonszoló mozdonyé volt. „Ahogy papírra vetem – vagy inkább: rovom – e fájdalmas emlékeket, rádöbbenek, hogy az a kép, amely akkor tűnt fel lelki szemeim előtt, amikor első ízben próbáltam magamban felidézni a múltamat, igen, annak a fölfelé kaptató, egy sor vagon maga után húzó mozdonynak a képe tulajdonképpen ama díványon jelentkezett először a képzeletemben, atyám nehéz lélegzését hallgatva. Az óriási terhet cipelő mozdonyok is ily egyenletesen pöfögnek kezdetben, aztán gyorsul a pöfögés, majd hirtelen elhal, egy ideig szünetel, s az a csend ugyancsak ijesztő: aki hallja, attól félhet, hogy a következő pillanatban már zuhan is le a szakadékba az egész szerelvény. Való igaz! Az első nekifeszülés, hogy emlékezem, visszahozta azt az éjszakát, életem legfontosabb óráját.”

Nem csak itt, hanem mindegyik Svevo-műben hasonló módon, a levegőért való küzdelem közepette zajlik az élettől való búcsú. Levegőre szomjazik Alfonso Nitti édesanyja, Emilio Brentani testvére, Amalia is. A választott apa szerepében lép be Zeno életébe, majd apósaként távozik az életből Giovanni Malfenti, arccal a tenger felé fordulva és mégis levegőért küzdve. Még egy közös motívum tűnik itt is fel, csakúgy, mint a másik két regény szereplőinek halála alkalmával. Mind Alfonso, mind pedig Emilio igen keveset foglalkozott élete utolsó szakaszában, a végső és halálos betegség előtt a haldokló, távozni induló családtaggal. Emilio Brentani is ugyanolyan szégyenkezve tér ki, mivel nem tud válaszolni az orvos legegyszerűbb kérdésére az

Amalia betegségét megelőző időszakkal kapcsolatban, mint ahogy Zeno Cosini mély fájdalommal állapítja meg, mennyire kevés figyelmet szentelt az apjának. Mindhárman a haldokló számára végleg lezáruló jövőbeni ígéretekkel próbálják megnyugtatni lelkiismeretüket. Arról beszélnek, mit és hogyan fognak másképpen csinálni, hogyan fognak egymással és nem csak egymás mellett élni.

A változást, amit az apa elvesztése Zeno életében és jellemében okozott, így írja le: „Amióta nem él, megszűntek a holnapok, nincs hová összpontosítanom elhatározásaimat.”

A hezitáló, tévelygő, határozatlan Zenóból ettől kezdve más ember lett. A halál mintegy véglegesítette a dolgokat, nem volt mód többé a megváltoztatásukra, ami addig állandó lehetőségként mégiscsak fennállt. Különösnek tűnhet, hogy apjához épp ezért a jövőt kapcsolta, és ami még inkább meglepő, hogy ettől a fejezettől kezdve a jövő idő egészen a mű záró fejezetéig eltűnik.

Apja halála után Zeno mintegy új apát választ leendő apósa, Giovanni Malfenti személyében. „Nagy üzletember, tanulatlan és serény. De tudatlanságából erő áradt, derű [...] Malfenti ötven körül járhatott akkoriban.” A vele való megismerkedés vezeti be a *Házasságom története* címet viselő ötödik fejezetet.

Két házasság anatómiája

Szinte minden tekintetben apjával is, de magával Zenóval is elmentés Malfenti személyisége, ezért választotta leendő unokái nagyapjául. Giovanninak négy leánya volt, s Zeno mindenáron ezek egyikét akarta feleségül venni. Ráadásul mind a négy leány neve A-val kezdődött: Ada, Augusta, Alberta és Anna. Így azt érezhette az ábécé utolsó betűjével kezdődő nevével, hogy valami távoli világból hoz asszonyt, s ez a rögeszméje még inkább a Malfenti-házhoz kötötte. Az első kiválasztott lány Ada volt. Miután kiszemelte őt magának, szinte mindegy volt számára, hogy milyen is valójában a leány. Képzeletében ugyanúgy a maga ízlésének megfelelően átalakította, függetlenítette a valóságtól, ahogyan Svevo előző regényében Emilio Brentani tette szerelmével, Angiolinával, Alfonso Nitti pedig életével. Ott sem, itt sem vált be a módszer. Ada másba, Guido Speierbe lett szerelmes, és hozzá is ment feleségül. Zeno Ada visszautasító válasza után szinte parodisztikus jelenetek során még a gimnazista Alberta kezét is megkérte gyorsan. Végül pedig az általa először igen kevésbé vonzóknak talált Augustát vette feleségül. Vele viszont hosszú, boldog házasságban élt, s az asszony egyre vonzóbb lett az idő múlásával Zeno szemében, végül pedig a tökéletes feleséget testesítette meg számára. Ő az a nőalak – a Svevo-művekben szinte az egyedüli –, akit képzeletében soha nem alakít, változtat a saját kedve szerint, akiről nem ábrándozik Zeno. De mellette megtalálja a tökéletes nyugalmat és boldogságot, a maga realitásában mégiscsak az anynyiszor megálmódott nőalak és a szerelem teljeseedik be vele.

Adával való kapcsolatát pedig utóbb úgy jellemezte, ismét csak az írás jelen idejéből tekintve vissza a múltba, hogy „Képtelen dolog volt, abszurd, világból, időből kizökkent.” „Ha megtudom [...] hogy végérvényesen elveszítettem Adát, leg-

⁴ Italo Svevo: *Zeno tudata*, fordította Telegdi Polgár István, Budapest, Európa, 1967, 6. „Vedere mia infanzia? Più di dieci lustri me ne separano” Svevo, *Romanzi; Una vita; Senilità; La coscienza di Zeno*, 600.

alább nem kell tovább viaskodnom az idővel: szép nyugodtan telik-múlik majd megint, nem fogom szükségét érezni, hogy toljam, noszogassam. A végleges, a lezárt dolgok mindig nyugalmasak is, mert elszakadtak az időtől.” A szerelmet különösen, de általában is elmondhatjuk, hogy Zeno az érzéseit szintén az időhöz köti, s ezt az indulatok legfontosabb jellemzőjének tartja. „Mi jöhet ezután? Szakítás, kenyértörés. Akkor pedig cammoghat az idő, ahogy jólesik, semmi okom, hogy útitársául szegődjem: holtpontra jutottam.”

Ugyancsak a Malfenti-házban halljuk először zenélni, pontosabban hegedülni Zenót, akit Augusta kísért zongorán. Zeno játéka jellemzésül az író annyit árult el, hogy hőse nem volt nagy virtuóz, leginkább a ritmus helyes betartása okozott számára gondot. Ez pedig ugyancsak az időérzéssel függ össze, ami Zeno Cosini esetében meglehetősen sajátos volt. Hiszen hol meglódukt a visszamemlékezés során, hol pedig szinte már állni látszott, „cammogott”, ahogy fentebb olvashattuk, olyan nehezen haladt előre. Mindez talán az író névválasztásával is magyarázható, hiszen joggal feltételezzük a kapcsolatot az Eleai Zenóval, aki mellett, hogy feltalálta a filozófiai paradoxont, a mozgás képtelenségének, tagadásának tételét is felállította. Ez magyarázhatja a sajátos, önmagához visszatérő idő képzetét is, valamint az események ismétlődésének gondolatát, amelyekről Zeno Cosini tudata vallott.

Nyilvánvaló hasonlóság van Italo Svevo Zenója és Thomas Mann *Varázshegyének* szintén az „időből kikökkent” Hans Castorpja között. Messze nem csupán a sajátos, szubjektív módon kezelt idő jelenti az egyetlen párhuzamosságot közöttük. Nagyon hasonló a két szereplő jelleme, a nőhöz, a szerelemhez és a betegséghez, valamint a halálhoz való viszonya is.

Visszatérve a közös zenéléshez és Ada választottjához, Guido Speierhez, megtudjuk róla, hogy hegedül, csak hogy ő valóban virtuóz módon, tökéletesen. Általában elmondhatjuk, először úgy tűnik, Guido az, aki szinte mindent tökéletesen csinál. Első látásra meghódít mindenkit. Otto Weininger nem éppen pozitív véleményét idézte a nőkről, ezzel imponált a társaság férfitagjainak is. Gazdag, ragyogó üzletembernek indul, jóképű, Adával való házassága a szerelmi házasság mintája lehetne. Mindenben ellentétes tehát a helyzete Zenóval és Augustával. Ám a mű során minden téren változás következik be.

A boldog házasságból azonban szörnyű kapcsolat lett, ahol Guido megcsalta Adát, akit hamar megunt, és aki ebbe belebetegedett, ikrei születése után pedig belesúnyult. Üzleti vállalkozása tönkrement, ő maga pedig az olvasó számára szinte nevetséges módon halt meg. Svevo egy kereskedelmi társaság története keretében írja le Guido életének eme rövid, befejező szakaszát, házassága történetét, kereskedői próbálkozásait és halálát. Guido a házasság után az apja Dél-Amerikában szerzett pénzén alapította meg a cégét Triesztben. Maga mellé vette Zenót is, aki immár sógora volt, s aki apja végakaratainak engedelmeskedve a saját vállalata vezetését Olivira bízta. Bár Zeno is megházasodott, napjait ezért munka és aktív elfoglaltság nélkül töltötte, hiszen az üzleti életben nem vállalt tevékeny szerepet.

Igencsak kapóra jött Guido ajánlata, hogy egyelőre ellenszolgáltatás nélkül vállalja el a cég számlakönyvének vezetését. Zeno nem szólt bele soha az üzletkötésbe, passzív szemlélője maradt csupán a társaság rövid működésének. Guido, mivel kevésbé ismerte a terepet, nem akart kockáztatni, csak biztos ügyleteket vállalt, ezek pedig nagyon kis hasznot hoztak. Így a vállalkozásnak csak a kiadási oldala nőtt, a bevétel pedig mindig elhanyagolható volt. Zeno mellett, akinek nem kellett fizetnie, még két alkalmazottat is felvett Guido. Luciano afféle kifutófiúként segítette a vállalkozást, a gyönyörű Carmen, aki gyors- és gépíróként került a céghez, azonban hamarosan Guido szeretőjeként szolgálta meg a fizetését, hiszen eredeti munkakörét úgysem tudta volna betölteni. Még írni is csak rengeteg helyesírási hibával tudott, gépelni pedig semennyire sem. Az előző Svevo-regény csábító, férfibolondító femme fatale-ja, Angiolina alakja tér vissza a lángoló tekintetű, kihívó szépségű Carmen személyében, ám itt sokkal kevesebb bonyodalmat okoz. Guido nem szépíti meg, nem varázsolja képzelete ideális asszonyává, arra használja, amire valójában született a lány.

Ada előtt nem maradt sokáig titokban sem férje hűtlensége, sem pedig üzleti sikertelensége. Hamarosan anyagi gondjaik is támadtak, azt pedig Guido csak Ada hozományul kapott pénz segítségével tudta ideig-óráig megoldani. Mivel azt egyre nehezebben kapta meg, zsaroláshoz folyamodik, öngyilkosságot színlelt. Altatót és különféle gyógyszereket vett be. Az első ilyen alkalommal komolyan megijedt Ada, gyorsan és határozottan cselekedett, és az időben érkező orvos megmentette Guido életét. Másodszorra azonban nem ez történt. Több dolog együttes összejárása okozta a férfi halálát. Zeno pedig tudta, ezúttal sem akart valójában Guido meghalni. Előző nap ugyanis gondosan kifaggatta Zenót, aki valamennyi ideig kémiát is tanult az egyetemen, hogy a kétféle összetételű altató közül, ami forgalomban volt, melyik a kevésbé veszélyes, és azt vette be. Ada sem vette már elég komolyan a férje tettét, az idő is nagyon rossz volt, zuhogott az eső, így az orvost is nehezen találta meg az érte küldött szolgáló, és így ő csak később tudott jönni. Amikor odaért, már késő volt és nem tudott segíteni a férfin. Guido arcán Zeno még halálában is megütközést és csodálkozást vélt felfedezni, amiért akarata ellenére hagyták meghalni. Zeno, aki lelkiismeret-furdalást érzett, a tőzsdén játszva megpróbálta anyagilag rendbe hozni, amit Guido elrontott. Sikerral járt, ám a temetésre későn érkezett, a temetési menetet pedig eltévesztette. Így tévesen (?) mindenki azzal az érzéssel távozott, hogy Zeno nem szerette a sógorát. Ada pedig betegen, megcsúnyulva a nemrég született ikrekkel apóságához költözött Dél-Amerikába.

Zeno és Augusta házassága, amelyik pedig olyan balul indult, boldog és tökéletes lett. Zeno sikeres üzletemberré vált, Augusta maga volt a megtestesült egészség és szépség. És ekkor újra különös hangsúlyt kapott az idő, mégpedig az egészséggel összekapcsolódva: „Akkor értettem meg végre, mi a tökéletes, az igazi, a makkegészség, amikor rájöttem, hogy az ő számára tapintható valóság a jelen, puha fészkek, amelyben ki-ki megbújhat, melegedhet.” Néhány sorral később pedig így folytatja Augusta világának

jellemzését: ”És szigorú pontosság az étkezések, valamint a lefekvés időpontját illetően. Ezek az időpontok, órák léteztek, a helyükön voltak mindig.”

Az álmok

Úgy látszik, ebben és a következő részben fedezhető fel a legtöbb Freudtól vett megoldás. A legismertebb és legkézenfekvőbb az elcsereált temetés története, amivel Freud (és Svevo is) a titkolt, be nem ismert antipátiát akarta érzékeltetni Zeno és Guido kapcsolatában. Ide sorolhatjuk még azokat a gyakori álmokat is, amelyeknek szerepe a valóságnak a szereplők kedve szerinti átformálása. Ilyenek Zeno esetében az apósával, Malfentivel kapcsolatban fordulnak elő, a sógornőjével, Adával, és a későbbi szeretővel, Carlával. Ez utóbbi kapcsán olvashatjuk az egyik legérdekesebb álomleírást. Zeno ugyan boldogan él feleségével, Augustával, ám túl langyosnak, kiegyensúlyozottnak érezte az életét. Ebben az időszakban találkozik egy régi barátjával, Enrico Coplelrel. Ő a képzelt beteg, avagy a lelkében beteg Zenóval szemben valóságos, komoly testi betegségben szenved. Ám életének a relatíve egészséges időszakában adományokat gyűjt a rászoruló tehetségeknek. Így veszi rá a jótékonykodásra Zenót, aki aztán megismerkedik azzal a lánnyal, akinek énektehetsége kibontakozását segítette pénzével. Néhány találkozás után Carla Gerco, a szép, ám énektehetséggel kevésbé megáldott lány a szeretője lesz.

Ezelőtt mintegy megálmodja az egész későbbi történetet egyetlen jelképes értelmű álomban. Eszerint Carla fehér nyakából jó étvágyal szép nagy darabokat harap ki Zeno. Meglepetéssel veszi észre, hogy „lakmározás” után még mindig ép és egészséges a lány nyaka, és Carla a fájdalom legcsekélyebb jelét sem mutatja. Annál jobban fáj a jelenet Augustának, akit Zeno azzal nyugtat meg álmában, hogy igazán nem kell félnie, hiszen neki is hagyni fog a finom falatokból. „Alighogy magamhoz tértem egy kicsit, teljes tudatára ébredtem vágyam erejének, s annak is, mekkora veszély fenyeget bennünket, Augustát meg engem.”

A lánnyal való kapcsolatát nagyon furcsán fejezi be Zeno. Carla arra kéri, hogy mutassa meg a feleségét. Mivel Zeno nem volt arról meggyőződve, hogy Augusta eléggé szép, valamint félt egy esetleges jelenettől, ezért Augusta helyett a szép Adát mutatatta meg a lánynak. Annak szépsége és fájdalommal teli arckifejezése Carlát arra indította, hogy abbahagyják a viszonyukat, és ne okozzanak több fájdalmat a gyönyörű asszonynak. Az utolsó találkozás egészen az „utolsó cigaretták” mámorára emlékeztette Zenót, és a viszonyt is csupa ilyen „utolsó együttlétekkel” akarta folytatni. A lány azonban véglegesnek szánta a szakítást, és már az új vőlegényét – azt az énektanárt, aki Zeno pénzén tanította – is bemutatta a férfinak. Így Ada mintegy másodszorra is – tudtán és akaratan kívül – visszasegítette Augustához Zenót.

A másik álom pedig Ada betegségével kapcsolatos. Ezt is Zeno álmodta, amikor ikrei születése után Ada Basedow-kórt kapott, és rendkívüli módon megcsúnyult. Álmában a nő szép volt és maradt, ám Basedow, akit dühös tömeg akart meglinceselni a súlyos betegség terjesztéséért, már beszökött a házba és

a padlásfeljáróból fenyegette Adát. „[...] odafönt résnyre kinyílt a padlásajtó, s a résben lassan feltűnt Basedow ősz üstöke, rémült s fenyegető arca. Bizonytalan, reszketeg lábát is láttam s szegény, nyomorult testét, amelyet nem fedett be teljesen a brokátköpeny. Futásnak eredtem, de nem tudom, azért-e, hogy megelőzzem Adát, vagy hogy meneküljek tőle.” Reggel Augusta így értelmezte az álmot: „Boldogtalan vagy, mert beteg és mert elutazott, ezért álmodsz róla.”

Mindegyik esetben valamilyen viselkedésforma álombeli átváltozásáról van szó, nem túl meggyőző magyarázatokkal.

Az utolsó, *Pszichoanalízis* címet viselő fejezetben ezeket még egyszer összegyűjtve megismétli Zeno, mégpedig S. doktor analízáló értelmezésének szánva, és a lehető legironikusabb és legtriviálisabb megoldást adva ezeknek az álmoknak. Szinte a tartalmuktól függetlenül a talán legismertebb freudi tan, az Oidipusz-komplexus kimondásával fejeződik be az írója szerinti féléves önéletírási periódus. Ebben a részben a jelené a főszerep, a történelmi időt pontosítja is az író, ezek az első világháború évei. Csak a művet lezáró kozmikus méretűvé tágitott katasztrófa látomásával indulunk el a jövő felé, ami mindeztől hiányzott a műből.

A regény fő szervezője Zeno tudatában az idő. A lélekelemzés irodalmi alkalmazásával Svevo rátalált az autentikus megismerési módra. A látszat és a valóság szétválasztásából született meg a humor és az ironia, amely a regényben elválaszthatatlan a (pszicho)analízis mint módszer alkalmazásától.

A regény magyar fordítása igen hosszú ideig váratott magára, hiszen az 1923-ban megjelent művet csak 1967-ben vehette anyanyelvén kézbe a magyar közönség. A fordító Telegdi Polgár István volt, a könyv az Európa Könyvkiadónál jelent meg. Időszerű volt tehát a népszerűvé vált regény újbóli kiadása és a Barna Imre általi helyenkénti kiigazítás.

Barna Imre nem újrafordította (jóllehet majdnem fél évszázad elteltével talán erre is érdemes lenne gondolni), csupán a szerző ironikus szemléletmódját próbálta meg belecsempészni néhol az eredetileg ilyen tekintetben igen hiányosnak tekinthető Telegdi-féle fordításba.

A kitűnő fordítótól megszokott gördülékenységgel követik egymást a svevói mondatok.

A trieszti író hosszú ideig tartó sikertelenségét az olasz olvasók körében éppen nyelvi okokkal magyarázták, kritikusai szerint nem elég választékosan írt olaszul. Ennek a regény lapjain tulajdonképpen magyarázatát is adja a szerző, abban az elhíresült részben, amikor a dialektus és az irodalmi nyelv viszonyáról szólva kifejti, hogy minden olasz nyelvű szavával „hazudik” a dialektust beszélő. A triesztiek számára majdhogynem idegen nyelv volt az olasz, érthető tehát, hogy legbensőbb gondolataik tolmácsolására nem találták igazán alkalmasnak. Ők a trieszti „nyelvet” beszélték és ezen a nyelven is gondolkodtak. Ezt a részt is immár a korábbi kiadás fordításánál sokkal világosabban megfogalmazva, a jelentőségét kiemelve olvashatjuk újra a jelenlegi, 2008-as kiadásban.